



Szűk Balázs

Magyar táj, magyar lélek

A magyar nyelv ősrétegéből eredő, egységes vagy összefüggő (kisebb) területre utaló 'táj' szavunk általános-összegző jelentésű, érzelmi árnyalat hiányában alá- és fölérendeltségi viszonyokat nem hordoz.¹ *Táj* szavunk és kisebb kiterjedtségű szinonimái (vidék, föld, környék, tájék) Kádár László szerint „...nem rendelhetők egymás alá vagy fölé, ha tartalmukban nem egyformán általánosak is, mert a nagyságuk nincs korlátozva.”² A 'táj' szó tájneveinkben elvétve fordul elő (Föltáj, Altáj a Csallóközben), de egy közösség csak olyan tájnak ad nevet, amely önálló karakterrel bír. A magyar nyelvterület mintegy 200 történeti-népi, ismert eredetű tájneveinek *tartalmai* közös csoporttudaton alapulnak: *tulajdonságot* mutatók (domborzat: Hegyhát, hegy, hegység: Bakony, vízrajz és folyónév: Sárköz, Érmellék, Szamoshat; növénytakaró: Mezőföld; talaj vagy ásványi anyag: Sóvidék), *viszonylatot* hordozók (magassági: Felvidék; térbeli: Tiszántúl); *nem magyar etnikum vagy rokon nép egykori létéről* tanúskodók (Kiskunság, Palócföld), *közigazgatással összefüggők* (tájjellegű: Királyföld; megye- és széknevek: Szatmár, Háromszék), *vallási* eredetűek (Szentföld).³

A tájba fogadott ember környezete és az ember alakította táj egyszerre konkrét és spirituális. Konkrét, mert a tájalkotó tényezők/tájelemek/táji objektumok (éghajlat, domborzat, vízrajz, talaj, ember-föld arány, eltartó képesség, ásványkincs, növényzet, állatvilág, emberi termelési technológiák, épületek, településforma, infrastruktúrák, demográfiai változások, vallási és társadalmi szokások) egy történeti időszakban viszonylagosan állandóak, és spirituálisak, mert a kozmosz-természet-ember ciklikus újjászületésében bármely közösség lelki identitását őrzik, erősítik. Az állandósuló táj természeti létében és átépítettségében is kulturális üzeneteket hordoz, morális-érzelmi identifikációkat: a termelés nyers lehetőségeitől való függetlenedést, a szülőföldhöz való boldog ragaszkodást, az elszakadással járó sóvárgást, megbetegedést, halált, a szülőföld jelképes eszményítését.⁴ A *nemzeti táj* képzetkörének kialakulása mohácsi-kurucos gyökerű, de elsősorban a romantikus identitáskeresés fontos eleme. A tájszimbolikában a 19. század a magyarságképét hol az Alföld (Kölcsey: *Himnusz* – Kúnság, Tokaj), hol a Tiszántúl hordozza a németesedő Dunántúllal szemben, de Berzsenyi, Kisfaludy Sándor „nemzeti lelke” a Dunántúl (Ság, Kemenesalja). A mai Magyarország jellemzően magyar tájai a Hortobágy (38,4%), Tokaj-Hegyalja (32,5%), Alföld (28,8%), Dunakanyar (23, 2%), Badacsony (22,1%), Bakony (18,1%), Kárpátok és Hargita (16,6%), a „Hárommalom” (Mátra-Fátra-Tátra), 11,5%, Pannon dombvidék (4,6%).⁵ Meglepő a Hárommalom-legenda (A. Macedo, 1687) tényként, földrajzi területekként említése, amely aligha a magyar címer három „legnagyobb magyar” hegyére utal, hanem az álló címer talpazatára, kettős keresztjére, Anjou liliomra stb.⁶ Nemzeti tavaink, folyóink közül régebben a Tisza (Petőfi, Juhász Gyula), a Duna



(József A.) és a „négy ezüst folyam” (Duna-Tisza-Dráva-Száva) jelképi értéke volt erősebb, a Balatont tudósok, művészek népszerűsítették (Eötvös Károly, Kisfaludy Sándor, Herman Ottó, Egry József). A címer négy ezüst sávjának a fő folyókkal való értelmezése Werbőczy *Hármaskönyve* alapján terjedt el, s hatott a nemesség körében 1848-ig, holott a történelmi Magyarországon csak a Tisza volt az egyetlen magyar folyó. A legenda olyan erős volt, hogy még az irodalomba is beszűrődött: „S vér mezejű süvegen hordják a címeres ország / Négy folyamát, s balról hármás nagy bérce keresztét.” (Vörösmarty: *Eger*). Ma a sorrend a következő: Duna, Tisza, Balaton, „négy folyó”, s végül Erdély vizei (Maros, Kőrös, Szent Anna-tó).⁷

A 'táj' tehát komplex, bonyolult jelenség: rendszerként értelmezett *téregység* (Faragó Tamás)⁸; *kulturális area* (C. Wissler, Gunda Béla)⁹; *zonális struktúra* területmegjelöléssel (Barabás Jenő)¹⁰; *kulturális régió* (Paládi-Kovács Attila)¹¹; olyan *földrajzi-történelmi területegység*, amelyet huzamosabb ideig állandó-egységes kulturális, társadalmi-szociális, gazdasági, termelési, infrastrukturális, ökológiai (klíma, vegetáció, talaj) tulajdonságok jellemeznek, és ezáltal elválik környezetétől. (Kósa László)¹² Míg Paládi-Kovács Attila *Magyar tájak néprajzi felfedezői* táj- és népismereti antológiájában 24 táji csoportról beszél, addig Kósa László a magyar táji munkamegosztásban már megkülönbözteti a *kistájat* (kisebb földrajzi kiterjedtség) és a négy hagyományos (Dunántúl, Alföld, Felföld, Erdély) *nagyit* /kulturális régiót vagy gazdasági makrorégiót (egymást nem fedő, éles határ nélküli földrajzi egységet). Mivel a tájalkotó tényezők minden egyes tájban különböző módon keverednek, közülük egyik vagy másik, néha kettő vagy három is túlnyomóan uralkodik a táj képében, dominálja a tájat. A *domináns tájtényező* fejezi ki a táj jellegét, többnyire ez adja meg a táj nevét is. A domináns tényező lehet természeti (domborzat az Alpokban) vagy emberi (városi táj, nagyobb iparvidék). A táj addig azonos önmagával, míg a tájelemek jellegadó egyensúlya bizonyos határokon belül fennáll.¹³ A táj határai általában nem élesek: két táj között elképzelhető átmenetek, vagy egy-egy részük egyidejűleg más-más területegységhez is tartozhat. A négy történelmi-földrajzi magyar nagytáj az etnikai tagozódást-áthajlásokat is követi, bár egyik sem dialektusterület.¹⁴

Dunántúl (Őrség, Felsőőr, Göcsej, Hetés, Hegyhát, Kemenesalja, Sokoróalja, Kis-Alföld, Rábaköz, Hanság, Fertő, Szigetköz, Csallóköz, Marcalvidék, Bakonyalja, Pápvaidék, Bakony, Pilis, Szentendrei-sziget, Vértesalja, Mezőföld, Sárrét, tolnai Sárköz, Völgység, Mecsek vidéke, Ormánság, Somogy, Balaton, Dráván túli (szlavóniai) magyar falvak: Kórógy, Haraszi, Szentlászló, Rétfalu),

Alföld (Tetétlen-, Tázlár-, Kölesér-puszták, paraszt mezővárosok: Szabadka, Hódmezővásárhely, Szeged, Kecskemét, Nagykőrös, Cegléd, Debrecen, Homokság; Nyírség; Sárköz; Bácska, Jászság, Nagykovács, Kiskunság, Hajdúság hat szabadalmas városa: Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Hadház, Dorog, Vámospercs; Sárrét, Hortobágy melléke, Érmellék, Hegyköz, Érhát, Turhát, Szamoshát, Tiszahát; Ecsedi-láp, Szamosköz, Rétköz, Bodrogköz, Hosszúrét, Erdőhát, Bükk-alja, Avasság, máramarosi Tiszavölgy, Bereg, Szilágyság);

Felföld (Hegyalja, Keleti palócság: nógrádi, karancsalji, mátravidéki, hevesi, borsodi, gömöri; Mátyusföld, Hegyalatt, Hegyen túl);

Erdély (Mezőség; Kalotaszeg; Torockó, Torockószentgyörgy; szigetszerű magyarság: a beszerceaszódmegyei Zselyk, Magyar Nemegye, Sófalu, Tacs; szolnokdobokamegyei Domokos, Magyarláp, Szék; hunyadmegyei Haró, Lozsád, Hosdát, Rákod, Óralja-



boldogfalva; szebenmegyei Szakadát; küküllőmegyei Datk; alsófehérmegyei Hegyalja; Új-Torda; moldvai örmények: Gyergyószentmiklós, Görgény-szentimre, Felfalu, Petele, Szépvíz, Szamosújvár; zsidó vallású magyarok: Bözödújfalú; Székelyföld: Udvarhelyszék, Marosszék, Csík-szék, Kászonszék, Gyergyó, Háromszék /Kézdi-, Orbai-, Sepsi-, Miklósvárszék; csángók: hétfalusi /Bácsfalva, Türkös, Csernátfalva, Hosszúfalva, Tatrang, Zajzon, Pürkerec; gyimesi/ Csík megyében Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplok, Gyimesbükk/; bukovinai /Józseffalva, Andrásfalva, Hadikfalva, Fogadjisten, Istensegíts; visszaköltözöttek: Déva, Gyorok, Székelykeve, Sándoregyháza, Hertelenyfalva; moldvai /tatros-völgyi, beszterece-torkolat-melléki/; Barcaság)¹⁵

Az épített táj kulturálisan is polarizál: az önellátó *falva* inkább természetbe ágyazott, a város a természeti elemeket mesterségesen rendezi el (növény-szigetek, díszítő funkció). A természethez fűződő organikus és anorganikus viszony különbözőségei e két tájban végső soron az élet és halál harmóniáját és diszharmóniáját fejezik ki.¹⁶ Falu és város természeti elválasztottsága/kiválasztottsága amúgy is egy hatalmi versengés örök színtere: művelt-barbár; fent-lent, bent-kint, korszerűség-őserő, figyelem-szórtság, ismétlés-változás.¹⁷ A magyar agrárium 18. századi táji munkamegosztásának újraértelmezése jól példázza az emberi termelő tevékenység és a természeti környezet regeneráló képességének tartósul, két évszázad alatt kiteljesedő konfliktusát. Ugyanis az agrárkultúra a 17. századig a Duna-Tisza táján viszonylag érintetlenül hagyta az eredeti környezetet. Az éghajlati viszonyokra épülő vegetáció, a kiterjedt erdőségek, a gazdálkodásra alkalmas talajtípusok, széles folyóvölgyek jellemezték a tájat, s így a feudális korszak ökológiai szempontból az expanziók ellenére organikus egyensúlyon alapult. A 16-17. századra azonban a klimatikus lehűlések, a technológiai mobilizáció, a régi és új világ közti növényfajok felgyorsuló cseréje, az erdőirtással növelt földek és bányák átalakították Európa mezőgazdasági rendszerét. A 19. századra már a Kárpát-medence kultúrtáj/műtáj jellege dominált a nagyarányú „tájdeformációk” következtében (pusztásodás; a talajvízszint csökkenése, szikesedés a nagyarányú vízrendezés és a rideg állattartás miatt; az alföldi erdők kivágása szántó gyarapítására, épület- és tűzifának), s e folyamatok előkészítették és siettettkék az urbanizáció és iparosodás kiteljesedését.¹⁸

Jegyzetek

¹ Magyar értelmező kéziszótár, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982, 1324. o.

² Kádár László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei, Budapest, 1941, 6-7. o.

³ Kósa László: Paraszti polgárosodás és a népi kultúra táji megoszlása Magyarországon (1880-1920), Debrecen, 1990, 25. o.; Kádár L.: i.m. 6. o.

⁴ Hoffer Tamás: A regionális tagolás különböző megközelítési lehetőségeiről, in: Paládi-Kovács Attila (szerk.): Előtanulmányok a Magyarság néprajzához 7. MTA, Budapest, 1980, 119-120. o.; Caroll P. Wilsie: A természetett növények alkalmazkodása és elterjedése a Földön, Mezőgazdasági Könyvkiadó, Budapest, 1969, 17. o.; Dr. Koch Ferenc – Dr. Kádár László: A gazdasági élet földrajzi alapjai, Centrum Kiadó Vállalat Rt., 1936, 7. o.; Novák László: Településképrajz, Debrecen, 1995, 61. o.



⁵ Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Magyarságszimbólumok*, Európai Folklór Intézet, Budapest, 2002, 48. o.

⁶ Ruffy Péter: *Magyar ereklyék, magyar jelképek*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988, 93. o.; Bertényi Iván: *Kis magyar címertan*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1983, 78. o.

⁷ Kapitány Á. – Kapitány G.: i.m. 49. o.; Ruffy P.: i.m. 93. o.; Bertényi I.: i.m. 79. o.

⁸ Faragó Tamás: *Településtörténet, történeti táj, történeti térbeliség*, in: *Történeti statisztikai tanulmányok*, 1984, 14. o.; Kósa L.: i.m. 41. o.

⁹ Gunda Béla: *A kulturális areák néhány kérdése*, in: *Előtanulmányok a Magyarság néprajzához 7.*, i.m. 9, 20. o.

¹⁰ Barabás Jenő: *A népi kultúra zonális struktúrája*, in: *Előtanulmányok a Magyarság néprajzához 7.*, i.m. 29-35. o.

¹¹ Paládi-Kovács Attila: *A kulturális régiók néprajzi vizsgálata*, in: *Előtanulmányok a Magyarság néprajzához 7.*, i.m. 67. o.

¹² Kósa L.: i.m. 39. o.; Surányi Béla: *A Kárpát-medence népi földművelő gazdálkodása*, Debrecen, 2005, 106-107. o.; Tóth Tibor: *A történeti tájak kérdéséhez*, in: Tóth Tibor (szerk.): *Tanulmányok a területi kutatások módszertanáról*, Pécs, 1980, 240. o.

¹³ Kósa L.: i.m. 39-41. o.; Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar tájak néprajzi felfedezői*, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1985, 24. o.; Kádár L.: i.m. 6. o.; Surányi B.: i.m. 108. o.

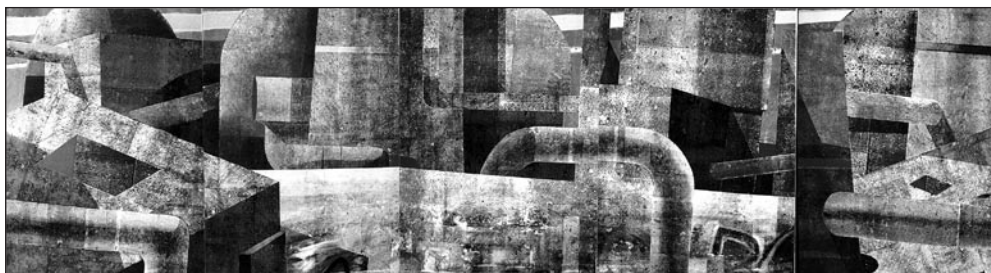
¹⁴ Kósa L.: i.m. 32, 39-40. o.

¹⁵ Viski Károly: *Etnikai csoportok, vidékek*, MTA, Budapest, 1938, 3-25. o.

¹⁶ Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Rejtjelek 2.*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1995, 68. o.

¹⁷ Kapitány Á. – Kapitány G.: i.m. 66. o.; Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Rejtjelek 1.*, Szorobán Kiadó, 1993, 50. o.

¹⁸ Paládi-Kovács Attila (szerk.): *Magyar Néprajz 3. Anyagi kultúra*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1997, 94-97. o.; Surányi B.: i.m. 100-102. o.



Erő-mű, 1993, szitanyomat preparált vásznon, 5x1,5 m